

Arankaközi népballadák

Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomában

Egy évvel ezelőtt jeles palicsi néprajzkutatónk, Beszédes Valéria javaslatára és útmutatásai alapján balladagyűjtésbe kezdtem. Célom a múlt század eleji Kálmány Lajos-féle gyűjtés és az 1972-ben Tóth Ferenc és Katona Imre által végzett balladakutatás megismerése, eredményeik számbavétele és népballadáink mai állapotának feltérképezése és változásvizsgálata a korábbi adatok tükrében. A kutatás kezdeti szakaszában a balladahagyomány felderítését elsősorban szülőfalumban kísérem meg véghezvinni, majd a gyűjtést Kálmány Lajos és Tóth Ferenc nyomán kiszélesítem a környező észak-bánáti településekre, a teljesség igényével, az arankaközi¹ népballadák „koszorúba fogásának” évszázados szándékával.

A huszadik században és az elmúlt évtizedben igen nagyszámú néprajzkutató gyűjtött anyagot szülőfalumban, Egyházaskéren (Verbicán). Teljes listát az etnográfusainkról és gyűjtési eredményeikről nem célok közölni, hiszen a közelmúltban Kónya Sándor e munkát elvégezte és publikálta is Verbica monográfiájában², de a jelen munkára való tekintettel mégis szükségesnek látom közölni a balladagyűjtést végző folkloristák névsorát és kutatásaik évét. Elsőként 1882 és 1885 között Kálmány Lajos járt a településen dalok, gyermekrímusok, mesék és balladák után kutatva. Őt követte több mint félszáz évvel később, 1968-ban Paksa Katalin, 1970-ben Bodor Géza, majd 1972-ben Katona Imre és Tóth Ferenc³ balladagyűjtése, 1978-ban pedig Burány Béla járt környékünkön.

---

¹ Arankaköz vagy más néven Bánság-sarok, Torontál-sarok a Szegedi Nagytáj keleti részén fekvő kistáj, amelyet többnyire a szögedi nemzet kirajzott leszármazottai lakják. A Szegedi Nagytáj Kultúrföldrajzi térképén Arankaköz kistáját északon a Maros folyó, keleten a Maros-sík, délen az Aranka, nyugaton, északnyugaton pedig a Tisza és a Tisza–Maros-szög határolja. E kultúrföldrajzi-néprajzi tájegység számbavételére Silling István hívta föl a figyelmem, jóindulatát ezúton is köszönöm.

² Kónya Sándor: *Verbica és népköltészetünk*. Böngyik et al. 1999. 116–123.

³ Uő uo.

Kálmány Lajos és a nagy előd nyomában járó Tóth Ferenc néprajzi tevékenysége nagyrészt az arankaközi kistrégióban elterülő települések gazdag hagyományainak dokumentálására, kisebb hányaduk pedig éppen a verbicai gyűjtésekre épül. Míg Kálmány Lajos a XIX. század végén és a múlt század elején kutatott és a *Koszorúk az Alföld vad virágaiból* és a *Szeged népe III.* című kiadványával, majd a posztumusz *Alföldi népballadák*-kal aratott sikert, addig Tóth Ferenc *Kálmány Lajos nyomában* című kötetével kívánta bemutatni a néppártoló pap és néprajzkutató gyűjtött balladáinak állapotát kutatásai idején, 1972-ben. S ugyanezen célkitűzést viszi tovább a *Szó és szíve*, Tóth Ferenc folyóiratokban megjelent munkáit összefoglaló kiadvány.

Negyven év telt el azóta, hogy megjelent Tóth Ferenc doktori dissertációja az észak-bánáti népballadák életéről⁴, adatközlői a XX. század végére elhunytak: Mihók Mária (73 éves⁵ – elhunyt 1996-ban), Mihók Antal (75 éves – elhunyt 1981-ben), Pópity Mária (68 éves – elhunyt 1982-ben), Benák Margit (71 éves – elhunyt 1991-ben), Papp György (57 éves – elhunyt 2004-ben), Árok Erzsébet (62 éves – elhunyt 1991-ben), Benyócki Katalin (68 éves – elhunyt 1992-ben), Igrizsán Pál (70 éves – elhunyt 1986-ban). E tanulmányban három új stílusú ballada bemutatására és vizsgálatára teszek kísérletet. A bárólány és a juhász, a cséplőgépbe esett lány és az egymástól elszakított szerelmesek tragédiáját egyetlen egyházaskéri adatközlőnk, Papp Györgyné Csorba Mária énekelte hangszalagra a halála évében két helyi népdalkedvelő, egyházi kórustag, Nagy Lajosné Bata Ilona és Bicók Dezsőné Komlói Rozália unszolására, 2010 tavaszán. Azt, hogy megmentették a pusztulástól helyi értékeink el-elhaló darabjait, és hogy a tulajdonukban lévő hangszalag anyagát rendelkezésemre bocsátották, ezúton köszönöm.

A vizsgálat módszerei

A vizsgálat módszerét Katona Imrétől és Lábadi Károlytól kölcsönöztem, akik 1979-ben szociológiai módszereket alkalmaztak a drávaszögi magyar népballadák vizsgálatához. Szentül hitték, hogy a szociológia segítségével „kirajzolódik a ballada újkori (és végső szakaszba lépő) életmenete, továbbá a táji, nemek és korcsoportok szerinti különbségek társadalmi háttere; a balladán belül pedig konzerválódva megtalálhatók a közelmúlt társadalmi képletei és a balladaforgalom útvonalai” (KATONA–LÁBADI 1979: 1363–1372). A kutatók külön foglalkoztak a nép-

⁴ Tóth Ferenc: *Kálmány Lajos nyomában*. Tóth 1975.

⁵ Az adatközlő életkora az 1972-es gyűjtés idején.

balladákban szereplő, a hitelesség látszatát keltő személynevekkel, hiszen korábban a folkloristák is egy-egy balladatípust a bennük szereplő személynevekről neveztek el, s a tapasztalatok szerint az adatközlők is a balladákban lévő személynevek alapján tudják a legkönnyebben felidézni emlékezetükből a kívánt anyagot. Vizsgálták az egyelemű és a teljes név használata közötti különbségeket és azok kiegészítését a foglalkozások és a társadalmi típusok adataival is. A balladákban szereplő helynevek segítségével arra is következtethetünk, hogy melyik balladai tér felől áramlott be egy-egy típus az egyházaskéri balladakincsbe, ugyanakkor arra is, hogy a ma gyűjtött balladák a korábban leírt vagy hangszalagra vett anyagok továbböröklődése-e vagy pedig egy újabb áramlat effektusának eredménye.

A bemutatott balladák

A XVIII. és a XIX. század fordulóján a balladák között olyan új stílusok is születtek (másutt a XIX–XX. században keletkezettek képezik az új réteget), amelyek elemzésében, minősítésében eltér a kutatók véleménye. A könyvnyomtatás, a ponyvakiadványok terjedésének és a városi énekesek gyilkosságokról és szerelmi nézeteltérésekről szóló énekei hatására új témák kezdtek foglalkoztatni a már változásra készülő parasztságot. Az új stílusú balladák egyik legpopulárisabb típusa az alföldi betyárvilág idején született betyárballada, emiatt állítják is a kutatók egybehangzóan, hogy az új stílusú balladák kialakulási területe az Alföld.

A betyárballadákkal egy időben keletkeztek a kisebb népszerűségnek örvendő, helyi eseményekhez, szerencsétlenségekhez fűződő balladák, s az irodalom számára különösen jelentős a báró lány és a juhász története, hiszen „majdnem eléri a régi balladák színvonalát” (VARGYAS 1988: 368). A nép körében ugyancsak népszerű, hiszen olyan történetet közöl, amelyekben egy közös problémát, a társadalmi rétegek közötti nagy különbséget látjuk.

Jelen dolgozat aktuális balladaénekes, Papp Györgyné Csorba Mária Tóth Ferenc egyik adatközlőjének, Papp Györgynek a felesége. 1914-ben született és 2010-ben hunyt el. Arról, hogy 1972-ben a néprajzkutató miért nem gyűjtött az asszonytól, semmit sem tudunk. Papp György és Árok Ferencné Gera Erzsébet a *Szabó Gyula* című új stílusú balladát énekelte el Tóth Ferencnek 1972-ben. Ugyanezt, ennek hosszabb variánsát Papp Mária is elénekelte a közelmúltban, s a már említett hangszalag tartalmazza. Számottevő az eltérés a férj és a feleség balladavariánsa között. Munkánkban a későbbiekben erre is kitérünk.

Szendrő báró – A bárólány és a juhász története

Keletkezése a XIX. század 20-as, 30-as éveire tehető (VARGYAS 1976: 755). Vargyas úgy véli, hogy a régi népköltészet tragikus hangjából és a régi balladából származó örökség a bárólány és a juhász balladája, hiszen a XIX. században már nem beszélhetünk arról, hogy az úr felakasztja a lányával szerelmeskedő juhászt. Ennek ellenére azonban, ahogyan a hitelesség látszatát keltő személynév megjelenik a balladában, úgy válik valószínűvé a történet az elbeszélői számára. Például Penavin Olga írja, hogy az általa gyűjtött szentlászlói változat adatközlői szerint igaz volt a történet, hiszen a környékükön élt Endréd báró, földesúr.

Kálmány Lajos egyházaskéri gyűjtésében az említett ballada adatközlőjéről keveset tudunk, csupán annyit, hogy egy Beodráról Egyházaskérre került asszonyról van szó. Variánsa hatstrófás, a báró személynéve Szendrő, míg a helységnévnél a „kisszendrőcsi határ” jelenik meg. A társadalmi típusok tekintetében a népmesei fent és lent motívumot láthatjuk a báró és a juhász, juhászbujtár megnevezésekben.

Tóth Ferencnek 1972-ben három adatközlő, Pópity Mária, Mihók Antal és Benák Margit énekelte hangfelvételre a balladát, s közülük ketten hat, míg egyikük hét versszakos variánszt ismert. Kétszer jelentkezett a Szendrő báró, egyszer a Szendre báró személynévvariáns, a helynévvariánsok tekintetében szintén kétszer a szendrei és egyszer a szendrői határ. Jól látható a személynév és a helységnév közötti megfelelés. A társadalmi típusmegnevezések tekintetében nem regisztráltunk változást, csupán a régiesebb beszédmód cserélődött le. Mindhárom esetben bárót, juhászt és bojtárt említenek az adatközlők.

A mai változat Papp Mária éneklésében is megmaradt hatstrófásnak, mely többnyire megegyezik elődeivel a személynév, a helységnév és a foglalkozás tekintetében. A Szendre báró féle variánszt követi a báró, bojtár és a juhászlegény foglalkozásmegnevezésekkel.

Farkas Julcsa – A cséplőgépbe esett lány

Burány Béla külön tanulmányban foglalkozik a népballadával (BURÁNY 1985: 1034–1040), zentai keletkezésének és az onnan való elterjedésének bizonyítása céljából. 1976-ig Jugoszlávia területéről 36 variánsát gyűjtötték össze a néprajzkutatók, a magyar nyelvterületről pedig összesen 132 változata ismert. Burány külön említi Kálmány Lajos három régi változatát, amelyeket ráadásként kell hozzáadnunk az egészhez. Vargyas Lajos a hetvenes években nem tartja balladának, amikor *A magyar népballada és Európa* című első és második kötetét rendezi sajtó alá. Burány, aki lokálpatriotizmusa révén szívügyének érezte a ballada zentai eredet-

magyarázatát, egyik tanulmányában reményét fejezi ki, hogy Vargyas véleménye megváltozik.⁶ „A színhelyhez, Zentához mentül közelebb hallja az ember e szerencsétlenséget, annál terjengősebben van előadva az esemény. Míg a távolban élő csak a feltűnőbb mozzanatokot méltatja figyelmére, addig a közelben a legkisebb részletekre is kiterjeszkednek, mivel nagyon az esemény hatása alatt élnek” (KÁLMÁNY 1891: 218). Burány is Kálmány megállapításából indul ki tanulmányában, habár nem sikerül neki bebizonyítania a népballada zentai/adai eredetét. Feltevésük szerint vásári terjedése miatt lett ennyire közismert.

A fentiek bizonyításával összefüggésben Kálmány Lajos ismeretlen egyházaskéri adatközlőjétől gyűjtött variánsa tíz strófából áll. A személynevek tekintetében igen gazdag e változat, hiszen Farkas Julcsa mellett annak becézett változata, Julcsikám és a további szereplő, Ferencz, Dombi Imre, Farkas Pista is név szerint szerepelnek. A helységnévváriánsoknál a Szöllősi nagyvidék és az ivánkai tábla búza szerepel, míg foglalkozásként egyedül a zsidó doktor kerül említésre.

Tóth Ferenc már említett három adatközlőjénél egy hét- és két ötstrófás verzió olvasható, s a nevek tekintetében is szegényesebb elődjénél. Mindháromban a Farkas Julcsa, Farkas Pista és Farkas Pali személynevek ismétlődnek. Egybehangzó helységnévváltozás is keletkezett az 1972-es gyűjtés alkalmával. Ezekben a verziókban a rókusi szérűskertben történt meg a szerencsétlenség. A társadalmi típusoknál a ballada témájából kifolyólag a modernebb foglalkozások megnevezése, például a gépész is megjelenik.

Mai megjelenésében egy hatstrófás változatot kell számba vennünk, s új személynév is jelentkezett a balladában a gépész megszólításában, Illés bátyám. A helyszín azonban ugyanaz, mint 1972-ben.

Szabó Gyula – Szerelmi gyilkosság, öngyilkosság

Kallós Zoltán balladaskönyvében *Az egymástól tiltott és egymásért haló szerelmesek* kategóriájába sorolja, míg Vargyas Lajos a XVIII. és XIX. századi ponyvaballadák közé, és kötetében *Az öngyilkos szeretőgyilkos* cím alatt olvasható. Vargyas Lajos megállapította, hogy a *Szabó Gyula* című ballada vásári énekesek útján elterjedt félnépi ballada, mert szövege még nem

---

⁶ „A cséplőgéphe esett lány balladája mégsem számbeli megoszlása tükrében, hanem két egészen más szempontból hagy maga után elgondolkoznivalót, tartósan, hogy az új meg új megismerések fényében változzanak az álláspontok, a vélemények, ha tán nem is mindig perdöntően és véglegesen megnyugtatóan, de egy hümmögésnyi megkérdőjelezés erejéig, valahogy egy 1976-ban elhangzott, más tárgyú beszélgetés két mondata szerint:

– Ezt te magad állítottad tíz évvel ezelőtt!

– (Vargyas:) Igen, de most tíz évvel okosabb vagyok.” (Burány 1985. 1034.)

ment át a népi átköltésen, s hasonló fogalmazásban jelenik meg egymástól távoli területeken is (VARGYAS 1976: 625). Az újabb keletkezését a benne feltűnő új stílusú dallamok igazolják. A balladaénekesek megható szövege miatt közelinek érzik, ahogyan a többi ballada esetében, itt is hiszik, hogy a gyilkosság környezetükben valóban megtörtént, például mai egyházaskéri adatközlőnk, Papp Mária is az adott ballada eléneklése után kijelentette: „ez igaz vót”.

Kálmány Lajos talán jellemző vásári, félnépi volta miatt nem talált rá Egyházaskéren e balladatípusra, Tóth Ferenc is csupán egyetlen adatközlőtől, Papp Györgytől hallotta négystrófás változatban. A mainak tekinthető gyűjtés eredménye szintén egyetlen adatközlő, Papp Mária variánsa, amely öt versszakos változatban került hangfelvételekre. A két változatban (az 1972-esben és a maiban) a személynevek tekintetében nincs eltérés, egyszerű-egyszerű hangzik el Szabó Gyula és Horváth Jolán neve, s mivel a ballada helységneveket és foglalkozásneveket nem tartalmaz, a korábbiakhoz hasonló összehasonlítást ennek kapcsán nem végezhetünk.

Irodalom

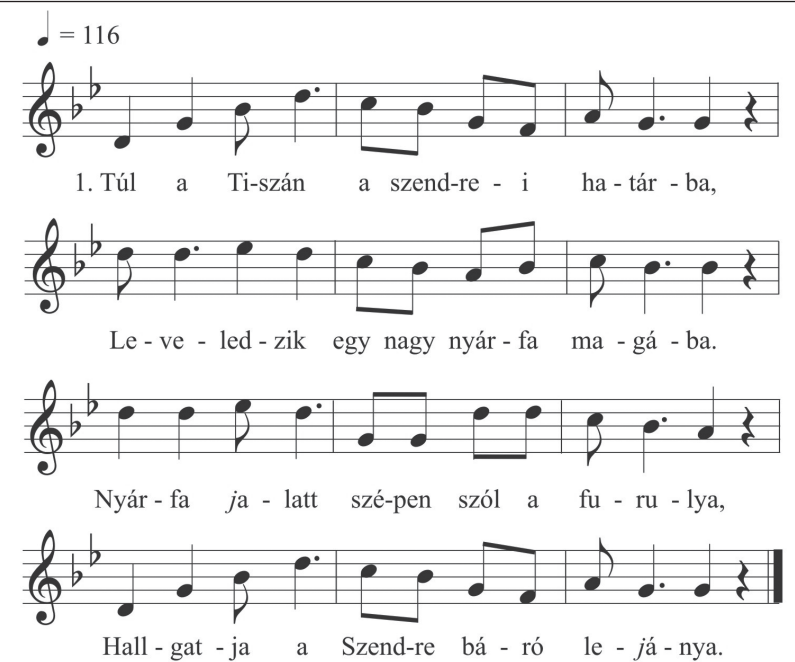
- BÓNA Júlia 1953. Szlavóniai magyar népballadák és románcok. In *Híd*, 6. 463–468.
- BORI I.–BURÁNY B.–JUHÁSZ G. 1977. *Hallották-e hírét?* Pásztoralok, rabénekek, balladák. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- BÖNGYIK Á.–BOGDÁN J.–FEHÉR M.–KÓNYA S.–MIHÓK B.–SÁRI T.–TŰRI L.–HUSZÁR G. 1999. *Verbica–Egyházaskér*. Monográfia. Kiadja a Verbicai Helyi Közösség Tanácsa, Egyházaskér
- BURÁNY Béla 1964. *Zentavidéki népballadák*. Zentai Népkönyvtár, Zenta
- BURÁNY Béla 1985. Mégiscsak zentai! Adalékok a Farkas Julcsa, azaz a cséplőgépbe esett lány népballada néhány kérdéséhez. In *Híd*, 7. 1034–1040.
- CZIMMER Anna 1988. Adatok Kupuszina néprajzához III. In *Híd*, 10. 2073–2089.
- CSORBA Béla 2005. *Szilaj csikó nem eladó*. Temerini népballadák és rabénekek. TAKT, Temerin
- FARAGÓ József 1977. *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KALLÓS Zoltán 1970. *Balladák könyve*. Élő hazai magyar népballadák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÁLMÁNY Lajos 1877. *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. Arad
- KÁLMÁNY Lajos 1891. *Szeged népe III*. Szeged vidéke népköltése. Szeged
- KÁLMÁNY Lajos 1954. *Alföldi népballadák*. Kálmány Lajos népköltési hagyatéka (szerk. Ortutay Gyula). Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLMÁNY Lajos 2015. *Alföldi gyűjtés*. Magyar Népköltészet Tára XVI. A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai 11. Közreadja Forrai Ibolya és Raffai Judit. Balassi Kiadó, Budapest

- KATONA Imre 1979. 4. fejezet: Ballada. In *A magyar folklór* (szerk. Ortutay Gyula). Tankönyvkiadó, Budapest
- KATONA I.–LÁBADI K. 1979. A drávaszögi magyar népballadák szociológiai-ájához. Kísérlet a szociológiai módszer balladakutatásban való alkalmazására. In *Híd*, 11. 1363–1372.
- ORTUTAY GY.–KRÍZA I. 1976. *Magyar népballadák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- PASTYIK László 1980. Tóth Ferenc. In *Híd*, 1. 87–89.
- PENAVIN Olga 1951. Szlavóniai magyar népballadák. In *Híd*, 10. 714–724.
- PENAVIN Olga 1976. *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok*. Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- SILLING István 1989. *Ismeretlen anyám*. Kupuszinai népballadák és balladás dalok. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- TÓTH Ferenc 1975. *Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete*. Hungarológiai Intézet, Újvidék
- TÓTH Ferenc 2012. *Szó és szív*. Népköltészeti írások balladákról, népdalokról és szerelmi szokásokról. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- VARGYAS Lajos 1976. *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest
- VARGYAS Lajos 1988. A népballada. In *Magyar néprajz V*. Magyar népköltészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 278–371.

Függelék

Szendrő báró

♩ = 116

1. Túl a Ti-szán a szend-re - i ha - tár - ba,
Le - ve - led - zik egy nagy nyár - fa ma - gá - ba.
Nyár - fa ja - latt szé-pen szól a fu - ru - lya,
Hall - gat - ja a Szend-re bá - ró le - já - nya.

Szendre báró főnyergeli a lovát,
megkeresi a juhászok szállását,
megkérdezi legkedvesebb bojtárját,
nem-e látta az ő kedves leányát?

Nem láttam én, báró uram, ha mondom,
bojtárom is három napja odavan,
a nagyságos kisasszony is vele van.

Jajj, de szépen kifaragták azt a fát,
ahová a juhászlegént akasztják.
Fújja a szél fehér ingét, gatyáját,
mér szerette a Szendre báró leányát.

Ki-kinyílt a nagy kastély ablaka,
kőkényszemű barna lán néz ki rajta.
„Én istenem”, így sóhajt fel magába,
„mért is lettem a Szendre báró leánya?”

A nagyutcán végigmenni nem merek,
mert azt mondják, hogy gyászruhát viselek.
Gyász a ruhám, hófehér a jegykendőm,
juhászlegény volt az első szeretőm.
Gyász a ruhám, hófehér a jegykendőm,
juhászlegény volt az első szeretőm.”

Farkas Julcsa

♩ = 90

1. E - zer-nyolc-száz-nyolc-van - ha - to - dik év - be

Mi tör - tént a ró - ku - si sző - lős - ker - be?

Far - kas Jul - csa föl - ál - lott az asz - tag - ra,

E - gye - nes - sen be - le - je - sett a dob - ba.

„Illés bátyám, állíjja meg a gépet!”
„Várjál Julcsa, míg szólok a gépésznek!”
De mire a nagy masina megállott,
Farkas Julcsa ízzé-porrá zuzódott.

„Gyertek, lányok, tögyük föl a szekérre,
vigyük el az édesapja elébe.”
„Farkas Pali nyis ki gyászos kapudat,
most hozzuk a szerencsétlen lányodat!”

Farkas Pali mikor ezt meghallotta,
a két kezét a fejéhez kulcsolta.
„Jaj, istenem, hogy kell ennek meglenni,
egyetlenegy lányomat sírba tenni.”

Farkaséknál kigyuladt a mécsvilág,
talán bizony Farkas Julcsát sirassák.
Virassza azt három fehér vadgalamb,
negyediknek árva szíve meghasadt.

Farkas Julcsát viszik a temetőbe,
gépész uram, most viszik a börtönbe.
Börtönyajtó legyen az megvasalva,
gépész uram nem szabadul meg soha.
Börtönyajtó legyen az megvasalva,
gépész uram nem szabadul meg soha.

Szabó Gyula

$\text{♩} = 116$

1. Sza - bó Gyu - la Hor - vát Jo - lánt sze - re - ti,
De a Jo - lány szü - le - i nem en - ge - di.
Meg - állj, Jo - lány, mit fo - gok cse - le - ked - ni,
Még az éj - jel pi - ros vé - red on - tom ki!

Szabó Gyula egy vasárnap délután
találkozott Jolánkával az utcán,
hívta őtet az erdőbe sétálni,
hogy majd ottan virágot fognak leszedni.

„No de Jolány, kiértünk az erdőbe,
gyere szívem ülünk le a hüvösre.
Megmutatom, hogy nem leszel a másé,
még az éjjel meghalunk mi egymásér.
Megmutatom, hogy nem leszel a másé,
még az éjjel meghalunk mi egymásér.”

Szabó Gyula revolverje de fényes,
három golyó abba, jaj, de rémséges.
Kettőt lőtt, de nem a maga szívébe,
ráborult a Jolánka holtestére.
Kettőt lőtt, de nem a maga szívébe,
ráborult a Jolánka holtestére.

„Gyertek, lányok, öltözzetek fehérbe,
vigyetek ki a temető sírkertbe.
Szabó Gyula kiontotta véretem,
mert nem hagyták, hogy szeressen engemet.
Szabó Gyula ontotta ki véretem,
mert nem hagyták, hogy szeressen engemet.”

Adatközlő Papp Mária, 96 éves, Egyházaskér, 2010.
Hangszalagra vette Bata Ilona és Bicók Rozália.
A dallamokat lejegyezte Kónya Sándor.

A tanulmány anyaga a Fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológusok IX. konferenciáján hangzott el Topolyán, amely a *Generációk találkozása – Tóth Ferencre emlékezünk* címet viselte.